

IMLO QOIDALARINI O'ZLASHTIRISHDA KOMPYUTER DASTURLARINING
O'RNI VA AHMIYATI

Tolipov Izatullabek Abdulhoy o'g'li

Termiz davlat universiteti Yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkiloti yetakchisi, ilmiy rahbar

Abramatova Mohichehra Abdurazzoq qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti 3-kurs 220- guruh talabasi

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligining kompyuter lingvistik ta'minoti bilan bog'liq hal etilishi lozim bo'lgan bir qator muammoli masalalari mavjud bo'lib, ularni ilmiy jihatdan hal etishda tilshunoslar hamda kompyuter dasturchilarining birgalikda, o'zaro hamkorlikda ishlashi zarur bo'ladi. Bu muammolardan biri imlo masalalarini o'z ichiga qamrab oladi. Shu jumladan, "XXI asr kompyuter texnologiyalari asri" ning o'zbek tilshunosligiga olib kirgan yangiligi bo'lmish kompyuter lingvistikasi sohasining rivoji ham. Kompyuter lingvistikasi fani 1960-yilda AQShda shakllandi. Mazkur fan XX asrning o'rtalarida paydo bo'lgan matematik lingvistika fani asoslaridan kelib chiqqan. Tabiiy tillar grammatikasi formal modeli kompyuterda tarjima qilish, tillarga o'rgatish, bilimlarni diagnostika qilish, matnlarni tahrir etish kabi amaliy dasturlarni ishlab chiqishga asos bo'lgani holda kompyuter lingvistikasi yo'nalishiga zamin yaratdi. Kompyuter lingvistikasi fanining asosiy maqsadi lingvistik masalalarni hal qilishning kompyuter dasturini yaratishdir. Uning asosiy vazifalariga tillarga o'qitish, bilimlarni tekshirish, matnlarni turli jihatdan tahrirlash va mashina tarjimasi uchun mo'ljallangan dasturlarni ishlab chiqish kabilar kiradi.

Yuqorida qayd etilgan ziddiyatli muammolar arab yozuvidagi matn transliteratsiyasida ham faol tus oladi. Ma'lumki, arab yozuvidagi tarixiy asarlarimizning aksariyati o'sha zamondagi xattotlar tomonidan nasta'liq usulida bitilgan qo'lyozmalardan iborat. Zamonaviy adabiyotlarda esa arab alifbosiga tegishli bosma harflar nasx usuli bilan yasalgan bo'lib, aynan mana shu harflarning har biri uchun kompyuterda maxsus kodlar mavjud. Kompyuterda matn bilan ishlash faqatgina kodlar sistemasidan foydalangan holatda tashkil etiladi. Har bitta harf yoki belgi uchun (hatto raqamlar ham) alohida bitta kod bilan ajratilgan.

Bizning alifbomiz bo'yicha ro'yxatning to'g'ri saralanganlik holati jadvaldagi uchinchi ustunda berilgan. Mazkur alifboda "Ch" dan keyingi o'rinlarda turgan "Ng" harfi va ' (tutuq belgisi) o'zbek tili leksikasida birorta ham so'z boshida kelmaydi va shunga ko'ra bosh harflar bo'yicha saralash tartibini "A" dan "Ch" gacha deb qabul qilishimiz mumkin. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, saralash amali bosh harflardan keyin kelgan barcha kichik harflarga ham tegishli bo'lishi shart. Shunga ko'ra bosh harflardan keyin kelgan barcha kichik harflarga ham tegishli bo'lishi shart. Shunga

ko'ra, bosh harfdan keying o'rinlarda keladigan kichik harflar zanjiri uchun ham endi to'g'ri saralashni a dan ' (tutuq belgisi) gacha deb olish lozim bo'ladi.

Bugungi kunda ko'pchilik foydalanuvchilar kompyuterning turli dasturiy vositalaridan foydalanishadi. Ammo ularning orasida MS Office dasturiy mahsulotlari faol vositaga aylangan. Shu sababli, eng avvalo, MS Office dasturiy mahsulotlari bilan bog'liq muammoli masalalarni hal etish lozim. Shu sababli dastlabki qadam sifatida, bunday muammoni MS Word 2003 matn muharririning VBA muhitidan foydalanib, hal qilishga harakat qilingan

O'zbek tilidagi matnlarni tahrir qilish bugungi kungcha inson mehnati bilan amalga oshirilib kelinmoqda. Bu matnlarni tahrir qilishga ketadigan vaqtning oshishiga, iqtisodiy xarajatlarning ortishiga, inson tomonidan qilinadigan xatoliklarga olib keladi. Avtomatik tahrir dasturining asosiy prinsiplari orqali kelgusida bu borada qilinadigan amaliy ishlarda qaysi jihatlariga e'tibor qaratilishi zarurligi keltiriladi. Shuningdek, bugungi kunda jahon kompyuter lingvistikasida amalga oshirilgan ishlarning salmog'i, o'zbek tilshunosligidagi kelgusi tadqiqotishlarining muhim yo'nalishlari haqida so'z boradi.

Umumiy nazariy tilshunoslik asoschisi hisoblangan tilshunos olim Vilgelm Fon Gumbolt til va xalq birligini shunday ta'riflagan edi: "Xalq tilida uning ongi bor, xalq ongida esa uning tili. Ularning o'zaro bog'liqligini bundan ortiq ko'rsatib bo'lmaydi". Ana shunday murakkab hodisa bo'lgan aloqa qurolini – tilni murakkab sistema sifatida tadqiq va tahlil qiluvchi tilshunoslik fanida XXI asrga kelib yangidan yangi yo'nalishlar, sohalar paydo bo'la boshladi. Paralingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, etnolingvistika, kognitiv lingvistika, neyrolingvistika, kompyuter lingvistikasi kabilar yo'nalishlar vujudga keldiki, tilshunoslikning tadqiqot obyektlari yangicha mazmun kasb eta boshladi va amaliyot bilan bevosita bog'liqlik kasb etdi. Kompyuter lingvistikasi yangi fan tarog'i sifatida 1950-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlarida paydo bo'ldi. Tranzistorning ixtiro qilinishi, kompyuter yangi avlodlarining paydo bo'lishi, tillarning ilk marotaba dasturlanishi mashina tarjimasini bilan bog'liq tajribalarni boshlab berdi. Kompyuter lingvistikasiga oid ilk tadqiqotlar, keyinchalik uning muhim tarmog'iga aylangan mashina tarjimasini bo'yicha olib borilgan. 1960-yillarda ana shunday tekshirish Rossiyda o'tkazilgan (masalan, 1964-yil "Kibernetika muammolari" to'plamiga rus tilidan arman tiliga tarjima haqidagi maqola bor). Kompyuter lingvistikasi hozirgi vaqtda nazariy va amaliy fan sifatida to'la shakllanib bormoqda. Uning nazariy fan ekanligi nutqiy jarayonni, matnni o'rganishning turli xil model (gipoteza)larini yaratishning nazariy asoslarini ishlab chiqishida ko'rinadi. Uning amaliy xususiyati esa tarjima mashinalarini yaratish va uning ishlash jarayonini tashkil etishi bilan belgilanadi.

Kompyuter lingvistikasining ana shunday nazariy va amaliy asoslarini belgilashda Daniya olimi L.Elmslev, amerikalik olimlar N.Xomskiy, K.Shenon

kabilarning xizmatikattadir. 1955-yilga kelib sobiq Ittifoqda BESM rusumli mashina qurilmasi yordamida inglizcha gaplarni rus tiliga tarjima qilish jarayoni amalga oshirildi (I.K.Belskaya, L.N.Korolev, S.N.Razumovskiy kabilari). Shundan keyin jahonning Angliya, Fransiya, Avstriya kabi ko'pgina mamlakatlarida olimlar mashina tarjimasi muammolari bilan maxsus shug'ullana boshladilar. Natijada tilshunos olimlar ma'lum bir tilni tipologik jihatdan tasniflash, uning materiallarini analiz va sintez qilish, mashina tiliga o'tkazish bilan shug'ullandilar va muayyan natijalarga erishdilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugun kompyuter lingvistikasi fani jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Ushbu fan doirasida "Avtomatik tahrir" yo'nalishi hamshakllangan bo'lib, unda asosan kompyuter vositasi orqali matn muharrirlaridagi xatolar tahrir qilinadi. O'zbek tilidagi matnlarni tahrir qilish bugungi kungacha inson mehnati bilan amalga oshirilib kelinmoqda. Bu matnlarni tahrir qilishga ketadigan vaqtning oshishiga, iqtisodiy xarajatlarning ortishiga, inson tomonidan qilinadigan xatoliklarga olib keladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduraxmonov X., Rafiev A., Shodmonqulova D. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. –Toshkent: Fan, 2007. –B.165-173.
3. Ikromova H.Z. Inson-kompyuter-kelajak. –Toshkent: O'zbekiston, 1991. – B. 8-24.